VIKIPEEDIA

Tundraneenetsi keel

Tundraneenetsi keel on üks suuremaid samojeedi keeli. Selle kõige lähedasemad sugulaskeeled on nganassaani ja eenetsi keel.[1][2]

Uurali keelkonna kõigile keeltele omaselt on tundraneenetsi keel soovõrdne, selles puudub grammatiliselt sugu.

Tundraneenetsi keel (ненэця' вада)	
Kõneldakse	Venemaa
Piirkonnad	Neenetsimaa, Jamali Neenetsi autonoomne ringkond ja Handi-Mansimaa
Kokku kõnelejaid	21 900
Keelesugulus	uurali keeled samojeedi keeled põhjasamojeedi keeled neenetsi keel **tundraneenetsi keel**
Keelekoodid	
ISO 639-3	yrk

Samojeedi rahvaste maa XVII sajandil (triibuline) ja XX sajandil (punane)

Sisukord

Tüpoloogia
Leviala
Arvsõnad
Kirjaviis
Ortograafia
Täishäälikud
Kaashäälikud
Grammatika
Fonoloogia
Täishäälikud
Kaashäälikud
Morfoloogia
Nimisõnad
Tegusõnad
Süntaks
Keelenäited
Ajalugu ja keelepoliitika
Kirjanikud
Viited
Välislingid

Tüpoloogia

Tundraneenetsi keel on aglutinatiivne keel, mis kasutab rikast käänete süsteemi.[3]

Tundraneenetsi keeles pole üksainus omadussõna kategooria, pigem kasutatakse nimisõnu või tegusõnu nimisõnafraaside ees omaduste kirjeldamiseks. Näiteks omadussõna *pircya* (kõrge, pikk) ja tegusõna *t'ec'ə(s')* (külm olema) kasutatakse nimisõnadena, aga need lähevad nimisõnafraaside ette ja toimivad sihitu öeldisena.[4]

Leviala

Kuigi tundraneenetsi keele leviala on laialdane, siis keele murded suuresti ei erine, osaliselt rääkijate nomaadilise eluviisi tõttu.[2] Keel koosneb kolmest murdest, mida saab geograafiliselt võrrelda nii:

Murderühm	Murded
Lääs	Kolgujevi, Kanini, Timani, Malaja Zemlja
Kesk	Bolšaja Zemlja
Ida	Obi/Uurali, Jamali, Tazi

Lääne murdeid räägitakse Petšora jõest läänes, keskmurdeid Petšora jõe ja Uurali mägede vahel ja ida ehk Siberi murdeid Uurali mägede idaosas ja Jamali poolsaarel. Peamised erinevused on fonoloogilised, näiteks lääne murretes puudub ninahäälik *ŋ* ja ida murdes kasutatakse s-hääliku asemel enamasti *θʲ*-kaashäälikut.[3]

On olemas ka teisi erinevusi, nagu näiteks küsivaid asesõnu (kes). Kanini murdes kasutatakse *xuja* (kes) "xiwja" asemel.[3]

Murre	Elus	Eluta
Lääs	*xiwja*, *xuja*	*amge*
Kesk	*xiƀa*	*ŋamge*
Ida	*xiƀa*	*amge*

Arvsõnad

Alltoodud tabelis on erinevate tundraneenetsi murrete arvsõnad.[5]

Murre	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	100	1000
Keskmurre	ӈопой	сидя	няхар’	тет	самляӈг	мат’	си’’ив	синдет	хасуй’ю	ю’’	сидя ю’’	юр’’	ёнар’’
Idamurre	ӈопой	сидя	няхар	тет	самляӈг	мат’’	си’’ив	сиднтет	хасаваю’’	ю’’	сидя’’ ю	юр’’	ёнар’’
Läänemurre	опой	сидя	няр	тет	самляг	мат	сив	сидтет	хабею	ю	сидью	юр	ёнар

Kirjaviis

Tundraneenetsi keel kasutab kirillitsat nagu teised Venemaal kõneldavad keeled, aga lisaks kasutatakse tundraneenetsi tähestikus tähti ӈ, ', ja ".[6]

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ё ё	Ж ж
З з	И и	Й й	К к	Л л	М м	Н н	Ӈ ӈ
О о	П п	Р р	С с	Т т	У у	Ф ф	Х х
Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ъ ъ	Ы ы	Ь ь	Э э
Ю ю	Я я	'	"				

Ortograafia

Täishäälikud

Algupärane ortograafia erines tavaliste ja palataliseeritud täishäälikude versioonidest.[6]

Foneetiline vorm		a	e	o	i	u	æ
Kirillitsa	Tavaline	а	э	о	ы	у	э
	Palataliseeritud	я	е	ё	и	ю	

Kaashäälikud

Selles osas asub kaashäälikute, välja arvatud palataliseeritud kaashäälikute tabel. Täht **"'** ***märgib tavalist kõrisulghäälikut, aga sõnalõpulise /n/-i korral märgitakse kõrisulghäälikut tähega ''***. Palataliseeritud tähti märgitakse pehmendusmärgiga **ь** tähe järel nagu vene keeles. Seda ei tehta pärast palataliseeritavat täishäälikut.[6]

Foneetiline vorm	/m/	/p/	/b/	/w/	/n/	/t/	/d/	/ts/	/s/	/j/	/l/	/r/	/ŋ/	/k/	/x/	/ʔ/	/ʔ/
Kirillitsa	м	п	б	в	н	т	д	ц	с	й	л	р	ӈ	к	х	″	’

Grammatika

Tundraneenetsi keel sarnaneb osaliselt oma sugulaskeeltega, aga sellel on siiski omapäraseid jooni. Näiteks fonoloogilised protsessid võivad keeles toimuda morfoloogilisi protsesse muutmata.[7]

Fonoloogia

Tundraneenetsi keeles eristatakse lühikesi ja pikki vokaale. Keeles on ka olemas nõrk vokaalharmoonia.[8]

Täishäälikud

Tundraneenetsi keeles on 10 vokaalfoneemi, millele lisandub 17 erinevat häälikuvarianti, mis muutuvad kaashäälikutega palataliseerimise järgi.[2]

		Ümardamata	Ümardatud
Kõrge	Pikk	**/í/** [(ʲ)iː], [ɨː]	**/ú/** [(ʲ)ʉː], [uː]
	Lühike	**/i/** [(ʲ)i], [ɨ]	**/u/** [(ʲ)ʉ], [u]
Kesk	Kõrge	**/e/** [(ʲ)eː], [ɤː]	**/o/** [(ʲ)ɵː], [oː]
	Madal	**/ᵊ/** [ə]	
Madal	Kõrge	**/a/** [(ʲ)aː], [ɑː]	
	Madal	**/ø/** [(ʲ)ɐ], [ʌ]	

Kaashäälikud

Tundraneenetsi keeles on 27 konsonantfoneemi. Huulhäälikutel ja kõva suulae häälikutel on tavaline ja palataliseeritud versioon.[2]

		Huulhäälik		Kõva suulae häälik		Pehme suulae häälik	Kõrihäälik
		Tavaline	Palat.	Tavaline	Palat.		
Ninahäälik		m	mʲ	n	nʲ	ŋ	
Lõppsulghäälik	Helitu	p	pʲ	t	tʲ	k	ʔ
	Heliline	b	bʲ	d	dʲ		
Afrikatiiv	Helitu			ts	tsʲ		
Frikatiiv	Helitu			s	sʲ	x	
Ahtushäälik	Poolvokaal				j	w	
	Külghäälik			l	lʲ		
Triller				r	rʲ		

Morfoloogia

Keele peamisi morfoloogilisi meetodeid on liitsõnamoodustus ja vokaalide muutmine.[9] Nimisõnu võib moodustada nii:[10]

Tundraneenetsi keel	Eesti keel
ti	põhjapõder (ainsuse nimetav)
ti-ʔ	põhjapõdrad (mitmuse nimetav)
ti-ʔm	põhjapõtra (ainsuse osastav)

Nimisõnad

Tundraneenetsi keeles on 7 käänet, mis jagatakse kaheks rühmaks: grammatilised käänded ja kohakäänded. Esimeses rühmas on nominatiiv, akusatiiv, genitiiv ja daativ, teises on lokatiiv, ablatiiv ja prolatiiv. Nimisõnadel on 3 arvu: ainsus, kaksus (esemeid või olendeid on kaks) ja mitmus (esemeid või olendeid on kolm või enam).[2][11]Tundraneenetsi sõna "*сэв*" ("silm") käänatakse nii:[12]

	Tundraneenetsi (kirillitsa)		
	Ainsus	Kaksus	Mitmus
Nominatiiv	*сэв*	*сэви'*	*сэв"*
Akusatiiv	*сэвм'*	*сэви'*	*сэво*
Genitiiv	*сэв'*	*сэви'*	*сэво"*
Daativ	*сэвти'*		*сэвха"*
Lokatiiv	*сэвхана*		*сэвха"на*
Ablatiiv	*сэвхад*		*сэвха"д*
Prolatiiv	*сэвмана*		*сэв"мана*

Tundraneenetsi keeles tähistavad asesõnad inimesi ja loomi, aga mitte esemeid. Ainult kolmes esimeses käändes kasutatakse asesõnu kõigis kolmes arvus.[12]

	Nimetav			Osastav			Omastav		
	Ainsus	Kaksus	Mitmus	Ainsus	Kaksus	Mitmus	Ainsus	Kaksus	Mitmus
1.	*mən'°*	*mən'ih*	*mən'aq*	*s'iqm'i*	*s'id°n'ih*	*s'id°naq*	*s'iqn°*	*s'id°qn'ih*	*s'id°qnaq*
2.	*pidər°*	*pid°r'ih*	*pid°raq*	*s'it°*	*s'id°d'ih*	*s'id°daq*	*s'it°*	*s'id°t'ih*	*s'id°taq*
3.	*pida*	*pid'ih*	*pidoh*	*s'ita*	*s'id°d'ih*	*s'id°doh*	*s'ita*	*s'id°t'ih*	*s'id°toh*

Tegusõnad

Tundraneenetsi keele tegusõnu pööratakse nii:[12]

		Ainsus			Kaksus		
		Мань **(mina)**	***Пыдар*** **(sina)**	***Пыда*** **(tema)**	***Мани'*** **(meie kaks)**	***Пыдари'*** **(teie kaks)**	(
Kindel kõneviis	**Olevik**	иле(д)м'	илен	иле	илени'	илети'	и
	Lihtminevik	иледамзь, -манзь	иленась	илесь	?	?	?
	Täisminevik	илевэдамзь, -манзь	илевэнась	илевэсь	?	?	?
	Enneminevik	ӈавна илевэдамзь, -манзь	ӈавна илевэнась	ӈавна илевэсь	?	?	?
Kindel kõneviis (eitav kõne)	**Olevik**	ни(д)м' иле"	нин иле"	ни иле"	нини' иле"	нити' иле"	н
	Lihtminevik	нись иле"	нись иле"	нись иле"	нись иле"	нись иле"	н
	Täisminevik	нивы иле"	нивы иле"	нивы иле"	нивы иле"	нивы иле"	н
	Enneminevik	ӈавна нивы иле"	ӈавна нивы иле"	ӈавна нивы иле"	ӈавна нивы иле"	ӈавна нивы иле"	н
Tingiv kõneviis	**Olevik**	илеи(д)м'	илеин	илеи	илеини'	илеити'	и
	Minevik	илеидамзь, -манзь	илеинась	илеись	?	?	?
Kaudne kõneviis	**Olevik**	илеваӈгабя	илеваӈгабя	илеваӈгабя	илеваӈгабя	илеваӈгабя	и
	Minevik	ӈавна илеваӈгабя	ӈавна илеваӈгабя	ӈавна илеваӈгабя	ӈавна илеваӈгабя	ӈавна илеваӈгабя	н
Käskiv kõneviis			иле"!	илея(")!	?	?	?
Käskiv kõneviis (eitav kõne)			нён иле"!	нёя илея(")!	?	?	?

da-tegevusnimi	илеван'
des-vorm	иле
ma-tegevusnimi	илесь

	Isikuline tegumood	**Umbisikuline tegumood**
Oleviku kesksõna	илена	илевмда
Mineviku kesksõna	илевы	иле"ма

Süntaks

Nagu mitmel uurali keelel, on ka tundraneenetsi keele sõnajärg SOV.[3]

Keelenäited

Inimõiguste ülddeklaratsiooni esimene artikkel tundraneenetsi keeles:[13]

Kirillitsas

Ет хибяри ненэць соямарианта хуркари правада тнява, ӈобой ненэця ниду нись токалба, ӈыбтамба илевату тара.

Ladina kirjas

Et xibjari nenėc’ sojamarianta xurkari pravada tnjava, ṇoboj nenėcja nidu nic’ tokalba, ṇybtamba ilevatu tara.

Tõlge eesti keelde

Kõik inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt. Neile on antud mõistus ja südametunnistus ja nende suhtumist üksteisesse peab kandma vendluse vaim.[14]

Ajalugu ja keelepoliitika

Alates 17. sajandist edastati keelt suuliselt, alles 1920. ja 1930. aastatel loodi tundraneenetsi kirjakeel.[3]

Kirjanikud

Üks tuntumaid tundraneenetsi kirjanikke on Anna Njerkagi.

Viited

1. Nagy Imre Csaba (2004) The Nenets Language. The Baltic-Finnic Languages, The Finno-Ugric World, Teleki László Foundation, Budapest.
2. Nikolaeva, Irina. (2014). A Grammar of Tundra Nenets. Walter DeGruyter, Germany.
3. Mus, Nikolett. (2015). Interrogative Words and Content Questions in Tundra Nenets. University of Szeged.
4. Jalava, Lotta. (2013). "Adjectives" in Tundra Nenets. Properties of Property Words. SUSA/JSFOU 94.
5. Vene-neenetsi vestmik (http://www.speech.nw.ru/Nenets/topic21.html)
6. Salminen, Tapni. (1997). Tundra Nenets Inflection. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 227. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

7. Kavitskaya, Daryja, Staroverov, Peter. 2017. Tundra Nenets consonant sandhi as coalescence. The Linguistic Review.
8. Salminen, Tapani. Notes on Forest Nenets Phonology. http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_salminen.pdf
9. Pyrerka & Tereschcenko 1948 Russko-neneckij slovar'. Moskva: Ogiz-Gis, 1948
10. Hajdú Péeter 1966 Beveyetés ay uráli nzelvtudománzba; a magyar nyelv finnugor alapjai. [Introduction to Uralic inguistics; the Finno/Ugric Basis of the Hungarian Language] Budapest: Tankénzvkiadó
11. "http://www.helsinki.fi/~tasalmin/sketch.html" (http://www.helsinki.fi/~tasalmin/sketch.html).
12. Soosaar, Sven-Erik (2000). *Eesti-tundraneenetsi sõnastik*. Tartu.
13. http://www.omniglot.com/writing/nenets.htm
14. http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=est

Välislingid

- Linke tundraneenetsi keelega seotud materjalide juurde (http://www.helsinki.fi/~tasalmin/tn.html)

v · r (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Mall:Uurali_keeled&action=edit)	**Uurali keeled ja murded**
ugri keeled	handi keel • mansi keel • ungari keel
permi keeled	komi keel (permikomi keel, jazva murre) • udmurdi keel (bessermani murre)
mari keeled	niidumari keel • mäemari keel (loodemari murre)
mordva keeled	ersa keel • mokša keel
saami keeled	Akkala saami keel † • Inari saami keel • Kemi saami keel † • Kildini saami keel • koltasaami keel • turjasaami keel • Lule saami keel • lõunasaami keel • Pite saami keel • põhjasaami keel • Ume saami keel
läänemeresoome keeled	eesti keel (mulgi keel, setu keel, tartu keel, võru keel) • isuri keel • karjala keel (livviko ehk Aunuse karjala keel, lüüdi keel) • liivi keel • soome keel (kveeni keel, meä keel) • vadja keel (kreevini keel) • vepsa keel
samojeedi keeled	neenetsi keel (tundraneenetsi keel • metsaneenetsi keel) • eenetsi keel • nganassaani keel • sölkupi keel • kamassi keel † • matori keel † (koibali keel †) • juratsi keel †
kindla klassifikatsioonita keeled	meštšera keel † • muromi keel † • merja keel † • tšuudi keel † •

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Tundraneenetsi_keel&oldid=5472645"

Selle lehekülje viimane muutmine: 19:33, 21. oktoober 2019.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.